

Павлик Н.П.,

Житомирський педагогічний університет

Особливості формування соціальної компетентності дитини у притулку для неповнолітніх

Спілкування – одна з найважливіших потреб особистості. Лише спілкуючись людина може змінити рівень життя, соціальний статус, знайти себе. Спілкування визначає наше ставлення до оточуючих людей, співпрацю з ними. Спілкування можна розглядати як засіб формування у людини відношення до інших і до себе (через спілкування людина формує власне „Я”) [12, 111]; як обмін інформацією (комунікативна функція спілкування), як взаємодію (інтерактивна функція); як сприймання і розуміння людини людиною (перцептивна функція) [10, 203]. Спілкування – це процес і результат досягнення власної мети через взаємодію з іншими. Вміння спілкуватися є обов’язковою умовою соціальної компетентності особистості.

Важливість формування у дітей уміння спілкуватися, проблеми та особливості корекції сфери спілкування дітей, які знаходяться у депривованих умовах, знаходять своє відображення у дослідженнях і публікаціях, починаючи з 20-х років ХХ століття. Особливої гостроти вони набувають в умовах сьогодення в світлі гуманізації виховання та навчання, їх зорієнтованості на особистість дитини. Теоретичне та діагностичне обґрунтування проблем спілкування дітей у сиротинцях розглянуто у працях Волинець Л.С., Девіс Л.А., Дубровіної І.В., Залисіної І.А., Кобзаря Б.С., Максимової Н.Ю., Нечай С.П., Пеши І.В., Постовойтова Є.П., Рузької А.Г., Смирнової Е.О., Фінашиної Т.А.

На жаль, ще не розроблено і не впроваджено у практику роботи сиротинців технологій та методик корекції сфери спілкування дітей. Тому завдання нашої статті – розкрити роль та значення методу соціального навчання при формуванні та корекції сфери спілкування соціальних сиріт.

Будемо розглядати спілкування як притаманну лише людським індивідам властивість, що в процесі соціалізації (соціального виховання та навчання)

перетворюються в комунікативні здібності. Відсутність, нестача або хибність цілеспрямованого виховного впливу призводить до слабого розвитку комунікативних здібностей, і, відповідно, до порушень у сфері спілкування. За основу візьмемо структуру комунікативних здібностей, розроблену Карасьовою Н.І. [4, 6]. Комунікативні здібності включають:

- здатність до оптимізації міжособистісних стосунків у групі;
- здатність до досягнення власних комунікативних цілей;
- соціально-перцептивні характеристики (сукупність навичок сприймання, розуміння, оцінювання інших людей);
- „техніка” спілкування;
- особистісні передумови, пов’язані з „Я-концепцією”.

У відповідності з такою класифікацією до порушень у сфері спілкування ми відносимо: дезадаптованість, ізолюваність в групі (класі, просоціальному об’єднанні однолітків тощо); невміння налагоджувати та підтримувати контакти з людьми відповідно до власних потреб та цілей; неадекватне сприймання, розуміння та оцінювання оточуючих людей; слабкий розвиток емоційної та предикативної емпатії; невміння виражати думки, бажання та емоції вербальними та невербальними засобами; невміння досягати мети в спільній діяльності з іншими людьми; слабкий контроль емоцій та гніву; поверховість інтимних стосунків; відчуженість; тривожність. Причинами таких порушень можуть бути фізичні вади або соціально-педагогічна запущеність; наслідками – низький соціальний статус; суб’єктивне відчуття людиною самотності, ізолюваності, не потрібності; професійна дезадаптація; низька самооцінка; пасивність; психологічний дискомфорт; соціально-психологічна некомпетентність як невміння орієнтуватися в соціальних ситуаціях, правильно визначати особистісні риси та емоційні стани інших людей, обирати адекватні способи спілкування з ними [10, 201].

Про порушення сфери спілкування соціальних сиріт свідчать праці багатьох науковців, які вивчають особливості психічних процесів дітей, що виховуються поза сім’єю. Це пояснюється провідною роллю мікрооточення при

соціалізації особистості. Психологічний клімат, в якому виросла дитина, підсвідомо засвоюється нею як образ світоутворення, світофункціонування [8, 41]. Дефіцит спілкування з дорослими в дитячому віці призводить до пасивності, невпевненості, надмірної обережності, неприйняття нового [11, 45]; бідності арсеналу засобів спілкування та низької результативності в цій сфері [11, 44]. Бажання спілкуватися і невміння реалізувати цю потребу призводить до порушень норм і правил поведінки дитини аж до істероїдних рецидивів [11, 55]. Особливо важливим це стає у підлітковому та юнацькому віці, коли спілкування з однолітками стає провідною діяльністю та потребою особистості. Нереалізованість у спілкуванні призводить до вироблення власних нових стилів міжособистісних стосунків; цей досвід може стати негативним і призвести до різного роду соціальної ізоляції, психологічного відчуження, злочинності, вживання наркотиків, алкоголю, інших виявів делінквентної поведінки [1, 6]. Для прикладу: 92% підлітків, які перебувають на обліку в інспекції у справах неповнолітніх, – аутсайтери в класі. [2, 7]

Порушення комунікативних умінь та навичок є детермінантою (а часто і ознакою) важковиховуваності. Дослідження особливостей міжособистісних стосунків важковиховуваних Максимовою Н.Ю. [6, 49] свідчить, що стосунки з іншими – найскладніший елемент у психіці „важких” підлітків. Порівнюючи психічний стан дітей, які залишилися без батьківської опіки, зі станом дітей, що виховуються в сім'ях, виявлено порушення у сфері спілкування в 50% проти 9% [11, 60-61]. Нечай С.П. відмічає, що чим раніше дитина була виключена з системи батьківсько-дитячих стосунків, тим нижчий соціальний статус вона займає в групі. Так, дитина, яка потрапила до інтернатної установи відразу після народження, у 85 % має низький статус у міжособистісних стосунках з однолітками і у 15% - є аутсайдером (ізолюваною, повністю виключеною з системи міжособистісних стосунків). Близько половини інтернатних дітей взагалі не мають взаємних виборів [7, 38].

На нашу думку, причина такої сумної статистики полягає у депривації основних потреб соціальних сиріт, відсутності інтимно-особистісного

спілкування з дорослими у ранньому віці, неможливості несвідомо перейняти (індивідуалізувати) адекватні способи спілкування, неволодінні технікою спілкування, просоціальними прийомами та методами привертання до себе уваги, налагодження міжособистісних зв'язків. Але, як і будь-якому соціальному вмінню, комунікативним навичкам можна навчити, вирішивши тим самим низку проблем дитини. Однією із соціальних технологій формування соціальної компетентності особистості можна вважати тренінги А. Гольдштейна. Згідно теорії соціального навчіння Альберта Бандури, набуття соціального вміння складається з чотирьох елементів: моделювання (демонстрування уміння, формування мотивації оволодіння ним); рольова гра (процес програвання самими дітьми ситуації на практиці); зворотній зв'язок (заохочення вчителем або тренером розвитку вміння в учня); перенесення (застосування в реальному житті, закріплення як норми поведінки, діяльності) [1, 6]. При бажанні застосувати цю технологію слід розділити певний процес (наприклад – спілкування) на складові, структурні уміння, проаналізувати вихованців щодо рівня володіння цими уміннями і перейти до цілеспрямованого, комплексного, систематичного процесу формування цих умінь, автоматизації їх до рівня навичок. Схожий алгоритм дій пропонує російська дослідниця Л.А. Девіс. Розглядаючи проблему психокорекції позитивних взаємостосунків дітей, які виховуються в дитячому будинку, вона дотримувалася такої схеми [3, 12]:

1. Формування позитивного ставлення до себе (свого фізичного „Я”, свого імені);
2. Формування адекватних способів реалізації домагань на визнання, розвиток навичок, які давали б впевненість у різноманітних досягненнях;
3. Формування навичок позитивного стилю спілкування.

Таким чином, можна зробити висновки, що процес спілкування тісно пов'язаний з самооцінкою дитини, комунікативними вміннями та навичками, досвідом позитивного спілкування.

Одночасно з проведенням тренінгу комунікативних вмінь слід звернути увагу на загальну організацію комунікативної діяльності дітей в закладах для соціальних сиріт. Дітям не вистачає глибоких емоційних контактів як з дорослими, так і з однолітками. Спілкування часто зводиться до поверхневого, нервового, ситуативного, швидкоплинного, поспішного [5, 113]. Всі контакти дітей (особливо дошкільного віку) в сиротинцях зводяться до пошуку уваги та прихильності дорослого [5, 59]. Нестача спілкування з дорослими призводить до збідніння стосунків між однолітками: рівень спілкування з дорослим детермінує характер контактів з іншими дітьми. В закладах для соціальних сиріт вплив дорослого часто адресовано групі дітей; дорослих багато (відповідно багато різних типів поведінки та відношення до дітей), вони часто змінюються; поведінка дітей жорстко регламентується; спілкування носить одноманітний та ненасичений характер [5, 61]; відсутній диференційований підхід; звужене оточуюче середовище, недостатній рівень підготовки вихователів [9, 6]. Це вимагає докорінної зміни організації сфери спілкування в закладах для соціальних сиріт.

Отже, формування соціальної компетентності як вміння адекватно спілкуватися з ровесниками, дорослими, оточуючими передбачає організацію навчіння соціальним умінням на декількох рівнях: 1) мікрорівні - інтимне, особистісне спілкування з родичами, особами протилежної статі, близькими друзями; 2) мезорівні – здатність налагоджувати взаємовигідні зв'язки з однолітками, класом, сусідами, колегами; 3) макрорівні – вміння вирішувати задачі, що вимагають налагодження тимчасових контактів (з службовцями, в транспорті, магазині тощо); 4) мегарівні – формування державницького підходу в поведінці дитини, ототожнення себе з певним народом, нацією.

Список використаної літератури:

1. Гольдштейн Арнольд, Хомик Володимир. Тренінг умінь спілкування: як допомогти проблемним підліткам /Пер. з англ. В. Хомика.- К. Либідь, 2003. – 520 с.
2. Данилин Е.М. Проблемы воспитательной работы с педагогически

- запущенными подростками по месту жительства: Автор... канд. пед. наук, /13.00.01/ - М, 1978. - 15 с.
3. Девис Л.А. Психокоррекция самосознания, как условие становления позитивных взаимоотношений детей младшего школьного возраста, воспитывающихся в детском доме. Автор. Дис... канд. психол. Наук: 19.00.07, М., 1993. – 16 с.
  4. Карасева Н.И. Психологические особенности развития коммуникативных способностей у подростков, оставшихся без попечения родителей. Авт... канд. психол. наук /19.00.07/, Киев, 1991. - 19с.
  5. Лишенные родительского попечительства: Хрестоматия: Учеб. Пособие для студентов педагогических университетов и институтов. /Ред.-сост. В.С. Мухина. – М.: Просвещение, 1991. – 223 с.
  6. Максимова Н.Ю. Особенности личностных отношений трудновоспитуемых подростков: Дис... канд. психол. наук: 19.00.07. -К., 1981. - 184 л.
  7. Нечай С.П. Адаптация детей-сирот младшего дошкольного возраста к условиям детского дома средствами музыкально-театрализованной деятельности: Спец. 13.00.08 – Дис... канд. пед. наук. – К., 2001. – 190 с.
  8. Осорина М.В. Секретный мир детей в пространстве мира взрослых. - СПб.: "Питер", 2000.- 288 с.
  9. Психическое развитие воспитанников детского дома /Под ред. И.В. Дубровиной, А.Г. Рузской; Научно-исследовательский институт общей и педагогической психологии Академии педагогических наук СРСР. – М.: Педагогіка, 1990. – 264 с.
  10. Словник-довідник для соціальних педагогів та соціальних працівників / За заг. ред. А.Й. Капської, І.М. Пінчук, С.в. Толстоухової. – К., 2000. – 260 с.
  11. Соціальне сирітство в Україні: експертна оцінка та аналіз існуючої в Україні системи утримання та виховання дітей, позбавлених батьківського піклування /Авт. кол. Л.С. Волинець, Н.М. Комарова, О.Г. Антонова-Турченко, І.Б. Іванова, І.В. Пєша. - К.: Видавництво, 1998. - 120 с.
  12. Шептенко Г.А., Воронина Г.А. Методика и практика работы социального

педагога: Учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений / Под ред. В.А. Сластенина. – М.: Издательский центр «Академия», 2001. – 208 с.